

УДК 349.6

С.О. ЛУШПАЄВ, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ КОСМІЧНОЇ ТЕХНІКИ

Ключові слова: правова охорона, атмосферне повітря, космічна техніка

Атмосферне повітря як газоподібна оболонка земної кулі розташоване між земною поверхнею та космічним матеріальним простором, що розташований за межами земної атмосфери [1, с.115-116]. Виникає необхідність правового регулювання діяльності людини в космічному просторі як на міжнародному рівні, так і шляхом створення внутрішньої нормативної бази держав, що здійснюють космічну діяльність.

В останні роки дослідження космічного простору набуло міжнародної значущості. Ю.С. Шемшученко, зокрема, підкреслює, що здобутки космічних досліджень використовуються для вирішення багатьох наукових і практичних завдань в сфері зв'язку, сільського та лісового господарства, метеорології, географії, медицини, охорони навколишнього природного середовища [2, с.180]. Н.Р. Малишева акцентує увагу на загальну значущість вивчення космічного простору з метою попередження його шкідливого забруднення та негативних змін земного середовища внаслідок транспортування на землю речовин з космічного простору [3, с.348]. Але базові питання правової охорони атмосфери Землі залишились відкритими. Тому метою статті є дослідження питань охорони правом атмосферного повітря при використанні космічної техніки. Новизна роботи полягає у викритті недоліків чинної методики підрахунку збитків атмосферного повітря.

Як відомо, космічна діяльність має певний вплив на атмосферу Землі. Забруднення ат-

мосферного повітря в процесі антропогенного впливу відбувається шляхом викидів промислових і транспортних газів, що містять різноманітні хімічні речовини, багато з яких пригнічують розвиток живих організмів; частки сонячної радіації руйнують молекули озону, що є складовою частиною атмосферного шару, на складові частини – окремі атоми кисню, використання кисню в реактивних і ракетних двигунах. При цьому озоновий шар не є стабільним утворенням, він постійно оновлюється, виконуючи функцію захисту людства від шкідливого ультрафіолетового випромінювання та космічних морозів [4, с.206-214].

Звідси можна зробити висновок про існування як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів озоноруйнуючого впливу космічного простору.

У зв'язку з цим доцільним представляється створення єдиної міжнародної основи правового регулювання космічної діяльності, що мала би за мету попередження шкідливого забруднення космічного простору та зменшення шкоди навколишньому природному середовищу, включаючи й атмосферний шар Землі.

Фундаментальним міжнародним нормативно-правовим актом є Договір про принципи діяльності держав у галузі дослідження та використання космічного простору від 27.01.1967 р. [5, с.41-45]. Розвиваючи положення вказаного Договору було прийнято низку нормативних актів: Угоду про врятування космонавтів, повернення космонавтів і об'єктів, що були виведені до космічного простору 1968 р., Конвенцію про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічним об'єктам 1972 р., Конвенцію про реєстрацію об'єктів, що були виведені до космічного простору 1974 р. [3, с.193-197, 231-232].

Прийняття даних правових актів забезпечило створення нормативного базису для формування як міжнародного, так і національного космічного права. Зокрема, були сформовані принципи правового регулювання космічної діяльності, вивчення космічного

простору повинно здійснюватись враховуючи інтереси інших держав, не допущення забруднення космічного простору та негативних змін земного середовища внаслідок транспортування на Землю космічних речовин, збереження природного стану космічного простору навколо Землі.

Верховна Рада України 15.11.1996 р. прийняла Закон України “Про космічну діяльність” [6], правові норми якого пов’язані з охороною атмосфери. Закон має комплексний характер, він містить правові приписи в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Техніка, що запускається до космічного простору з метою проведення наукових досліджень, проходить через атмосферний шар Землі. У зв’язку з цим виникає питання: чи не завдає шкоди атмосферному повітрю космічна техніка, що проходить через нього до космічного простору? Важливим тут є визначення спеціальних термінів, наданих в ст.1 Закону України “Про космічну діяльність”, оскільки космічна діяльність є сукупністю наукових космічних досліджень, створення і застосування техніки, використання космічного простору.

До складу поняття “космічна діяльність” входять три основних елемента, одним із яких є космічна техніка. Вона поділяється на дві категорії: техніка, що безпосередньо використовується у космічному просторі або космічний сегмент і техніка, що використовується на земній поверхні з метою дослідження і використання космічного простору – наземний сегмент. Використання космічної та наземної техніки повинно здійснюватись згідно з правилами космічної діяльності, що визначені в законі як спеціальні правила, технічні норми, стандарти, що регламентують безпеку здійснення космічної діяльності.

Ст.5 Закону України “Про космічну діяльність” закріплює положення щодо державного регулювання та управління в сфері космічної діяльності та визначає основні напрями їх розвитку. Ст.6 визначає загальну компетенцію вказаного спеціально уповноваже-

ного центрального органа управління. Державне управління космічною діяльністю є необхідним. Це положення обумовлюється тим, що ця діяльність пов’язана з ризиком для життєдіяльності людини, навколишнього природного середовища, зокрема і охорони озонового шару Землі. Необхідно відмітити, що в даній сфері відносини мають прикладне значення, оскільки відповідно до ст.11 вказаного закону фінансування космічної діяльності відбувається за рахунок коштів Державного бюджету України в рамках Загальнодержавної програми.

Деякі норми Закону України “Про космічну діяльність” передбачають охорону природного середовища в широкому значенні змісту цього поняття, не розкриваючи при цьому сутність охоронних екологічних заходів. Таким чином, охорона природного середовища має загальний характер і належить до всіх елементів єдиної екологічної системи, зокрема, і атмосферного повітря.

Ст.8 вказаного закону в обов’язковому порядку регулює порядок охорони навколишнього середовища, яким є сукупність позабіологічної, біологічної та соціальної сфер, що безпосередньо впливають на людину [7, с.112]. Використовуючи науковий та логічний методи тлумачення правових норм, слід відмітити, що в Законі під навколишнім середовищем розуміється навколишнє природне середовище.

Звертають на себе увагу положення Закону про заборону та обмеження в космічній діяльності, деякі з яких пов’язані з охороною природного середовища. Імперативно забороняється використання космічної техніки як засобу впливу на навколишнє природне середовище з метою заподіяння шкоди; у випадку створення безпосередньої загрози життю та здоров’ю людини. В окремих випадках передбачаються альтернативні обмежувально-заборонні заходи в космічній діяльності, зокрема космічна діяльність в межах окремого проекту, здійснення якої призвело до загибелі людей, значна майнова шкода чи така, що спричинила значну шкоду навко-

лишньому природному середовищу. Спеціальним нормативно-правовим актом є “Порядок обмеження, тимчасової заборони чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій та об’єктів у випадку порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища” [8].

Екологічні вимоги, що закріплені ст.3 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, є пріоритетними [9]. Пріоритетність їх виконання обумовлена не тільки формальними підставами, але й об’єктивними екологічними та соціальними факторами.

При вирішенні питання про заборону використання космічної техніки, що шкідливо впливає на атмосферний шар Землі доцільним є керуватися змістом ст.9 Закону України “Про космічну діяльність”. Вказана стаття оперує такими поняттями, як “значні майнові збитки” та “значна шкода”. При цьому поняття “значна шкода” є категорією не визначеною, що на практиці призводить до труднощів при застосуванні правових приписів.

Тому ми вважаємо не ясним положення про те, що саме повинно бути покладено в зміст підрахунку збитків, яким є хоча б орієнтовний розмір значних збитків у грошовому вимірі як майнової, так і екологічної шкоди.

Ст.25 Закону України “Про космічну діяльність” встановлює, що порядок визначення розміру збитків, що підлягають відшкодуванню, визначається відповідно до чинного законодавства України. Як бачимо, це розпорядження носить характер відсилання, що може викликати труднощі в практичному застосуванні. Проте можливо, більш звично користуватися «Методикою підрахунку відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря», затвердженої 18.05.1995 року наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України [10]. Обов’язок підприємств, установ, організацій і громадян по відшкодуванню збитків, заподіяних порушенням законодавства про охо-

рону атмосферного повітря, передбачає і ст.34 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» [11]. Розроблена Методика підрахунку збитків допомагає зацікавленим особам правильно визначити збитки, заподіяні наднормативними викидами в атмосферне повітря, при пред’явленні позовів до винних осіб.

Оскільки космічна діяльність пов’язана з настанням певних негативних наслідків, у Законі України «Про космічну діяльність» встановлені відповідні гарантії, що забезпечують попередження шкідливих наслідків. Важливою державною гарантією слід вважати ліцензування космічної діяльності (ст.10). В даній нормі права імперативно встановлено, що будь-які суб’єкти космічної діяльності, що здійснюють або мають наміри здійснювати цю діяльність в Україні або під юрисдикцією України поза її межами, повинні отримати в Національному космічному агентстві ліцензію на право здійснення цієї діяльності. Перелік видів космічної діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлюється в законодавчому порядку. Порядок ліцензування космічної діяльності встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Особливе значення має державна реєстрація об’єктів космічної діяльності (ст.13), яка носить обов’язковий характер відповідно до правил реєстрації об’єктів космічної техніки, що затверджуються Кабінетом Міністрів України. Обов’язкову державну реєстрацію об’єктів космічної діяльності також слід розглядати як гарантію належного обліку всіх видів вказаної діяльності, що забезпечує виключення здійснення цієї діяльності без державної реєстрації. Дії по реєстрації свідчать про державний контроль за космічною діяльністю. В тих випадках, коли космічний об’єкт створюється спільно з юридичними особами інших держав або міжнародними організаціями, питання про реєстрацію вирішується згідно укладеним міжнародним договорам. Після державної реєстрації об’єктів космічної діяльності видається реєстраційне зобов’язання.

Принциповим є положення ст.13 Закону, яка передбачає, що після внесення об'єкту космічної діяльності в Державний реєстр України, всі записи по цьому об'єкту, зроблені раніше в реєстрах об'єктів космічної діяльності інших держав, не визнаються Україною. Крім того, внесення об'єкту космічної діяльності в реєстр іншої держави, якщо цей об'єкт не вилучений з Державного реєстра, також не визнається Україною. Ці положення мають важливе юридичне значення, адже Україна знімає з себе відповідальність за виникнення негативних наслідків, викликаних об'єктом космічної діяльності іншої держави.

До цієї гарантії відноситься і вимога про сертифікацію об'єктів космічної діяльності (ст.12). Будь-який об'єкт космічної діяльності підлягає сертифікації на відповідність вимогам експлуатаційної придатності, встановлених в Україні нормативними документами з оформленням сертифікату. Порядок сертифікації космічної техніки визначається Системою сертифікації даної техніки, в Україні, що діє в межах Державної системи сертифікації. Порядок випробування і сертифікації об'єкту космічної діяльності, що імпортується або об'єкту, що експортується з України, а також оформлення сертифікаційних документів встановлюється Правилами сертифікації космічної техніки в Україні, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Надзвичайно важливою гарантією є вилучення об'єктів космічної діяльності з Державного реєстру (ст.14). Таке вилучення здійснюється Національним космічним агентством України у випадках зняття об'єкту з експлуатації, фізичного знищення, передачі об'єкту у встановленому порядку іншій державі, міжнародному або іноземному підприємству, установі або організації. У разі вилучення об'єкту космічної діяльності з Державного реєстра видане реєстраційне свідоцтво втрачає силу.

Різновидом цієї гарантії є допуск, обмеження або заборона експлуатації об'єктів космічної діяльності (ст.15). Даний об'єкт до-

пускається до експлуатації, якщо він має сертифікат відповідності всім правилам, зареєстрований в Державному реєстрі. Іншими словами, допуск може здійснюватися при обов'язковій наявності двох умов: сертифікату і реєстрації. Зазначені умови характеризують те, що об'єкт космічної діяльності може експлуатуватися в космічній діяльності. Закон допускає обмеження і заборону експлуатації космічної техніки, устаткування в певних випадках. Ці дії здійснює Національне космічне агентство України у разі прострочення або відсутності сертифікату відповідності, коли експлуатація об'єкту космічної діяльності здійснюється з порушенням чинного законодавства України, якщо експлуатація об'єкту проводиться з порушенням вимог, встановлених експлуатаційно-технічною документацією на цей об'єкт.

Нормативна імперативність є в даному випадку необхідною, оскільки космічна діяльність пов'язана з екстремальними ситуаціями, що вимагають обачності всіх осіб, причетних до цієї діяльності. Треба пам'ятати, що найменша недбалість суб'єктів космічної діяльності може привести до серйозних негативних наслідків для життя і здоров'я людей, навколишнього природного середовища, в тому числі атмосферного повітря.

Закон допускає можливість передачі об'єкту космічної діяльності в оренду міжнародному або іноземному суб'єкту такої діяльності відповідно до чинного законодавства України, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України.

Крім жорстких імперативних приписів у сфері безпосереднього здійснення космічної діяльності в Законі України "Про космічну діяльність" передбачені заходи по забезпеченню безпеки такої діяльності, які здійснюються по декількох напрямках, різних по своєму характеру. Всі передбачені заходи також слід розглядати як різновиди державних гарантій, що забезпечують нормальну космічну діяльність і її безпеку. Це стосується, перш за все, державного нагляду за додержанням вимог безпеки космічної діяльно-

сті, навчання і атестації осіб, що контролюють дотримання космічних правил і наявність необхідного рівня безпеки космічної діяльності, у тому числі і осіб, що розслідують інциденти і надзвичайні ситуації. Нагляд покладається на Національне космічне агентство, Міністерство оборони України і Міністерство охорони навколишнього природного середовища України як спеціальний орган управління, що відповідає за забезпечення в країні екологічної безпеки.

Особливою гарантією є забезпечення безпеки населення, охорони навколишнього природного середовища (ст.21). Імперативно зазначено, що суб'єкти космічної діяльності повинні дотримуватися вимог космічних правил, безпеки, що стосуються життя і здоров'я населення, майна громадян і юридичних осіб, а також навколишнього природного середовища, вживати необхідних заходів по попередженню екологічних збитків від космічної діяльності. Дані розпорядження викликані необхідністю забезпечення безпеки земного атмосферного і навколоземного космічного простору.

Фахівці встановили, що проходження ракетно-космічних систем через атмосферу впливає на її склад і рух. Запуск надпотужних носіїв із Землі порушує цілісність озонового шару атмосфери, що захищає земні організми від шкідливого ультрафіолетового проміння. Так, при виведенні на орбіту станції "Скайлеб" за допомогою носія "Сатурн-5", в земній атмосфері утворилося так зване вікно діаметром 1800 км, що затягнулося лише через 1,5 години. За підрахунками вчених, запуск в перебігу короткого часу 125 носіїв такого типу приведе до ліквідації озонового шару Землі і настання згубних наслідків для життя [12].

Наведені дані фахівців підтверджують те положення, що охорона атмосфери стала однією з головних проблем світової спільноти. Це обумовлює, у свою чергу, необхідність в розвитку космічної науки і техніки (ст.3 Закону), еколого-правової науки і постійного вдосконалення законодавства з охорони ат-

мосферного і космічного простору. Не випадково в літературі підкреслюється необхідність зосередження уваги вчених на розробці таких проблем, як дослідження процесів, що ведуть до забруднення атмосферного повітря і озонового шару, при цьому дана проблема, разом з іншими, розглядається як одна з глобальних екологічних проблем сучасності.

Космічна діяльність за своїм змістом науково-практична проблема. До такого висновку приводить аналіз мети космічної діяльності виходячи зі ст.3 Закону України "Про космічну діяльність". Сьогодні космічна діяльність набула постійного характеру, що має загальнолюдський аспект [3, с.193].

На основі аналізу чинного законодавства та законів розвитку природи є можливим стверджувати, що космічна діяльність є необхідною на сучасному етапі як для світової спільноти, так і для окремих держав, що займаються цією діяльністю. Поряд із цим, треба зазначити, що вказана діяльність представляє для людини і природного середовища певну небезпеку, оскільки вона проходить не завжди безпечно. Не випадково в ст.23 Закону України "Про космічну діяльність" передбачений обов'язок відповідних осіб повідомляти про інциденти та надзвичайні події.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колбасов О. С. Международно-правовая охрана окружающей среды / О. С. Колбасов. – М. : Прогресс, 1982. – 190 с.
2. Шемшученко Ю. С. Международно-правовая охрана окружающей среды / Ю. С. Шемшученко. – К. : Изд-во полит. лит., 1991. – 230 с.
3. Малишева Н. Р. Космічне право: перспективи розвитку в міжнародному, національно-правовому аспектах / Н. Р. Малишева // Вісник Академії правових наук України. – 2003. - № 33-34. – С. 335-349.
4. Городинская В. С. Природа, человек, закон / В. С. Городинская, В. Ф. Иванов. – М. : Юрид. лит., 1990. – 250 с.

5. Космічне право України : зб. нац. і міжнародних правових актів / за ред. Н. Р. Малишевої, Ю. С. Шемшученка. – К., 2001. – С. 120-130.

6. Закон України “Про космічну діяльність” : від 15.11.1996 р., № 502/96-ВР // ВВР України. – 1997. - № 1. – Ст. 2.

7. Словарь социологических и политологических терминов : учебное пособие / под ред. В. И. Астаховой, В. Т. Даниленка, М. И. Панова. – К. : УМК ВО, 1992. – 192 с.

8. Постанова Верховної Ради України “Про порядок обмеження, тимчасової заборони чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій та об’єктів у випадку порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища” : від

29.10.1992 р., № 2751-ХІІ // ВВР України. – 1992. - № 46. – Ст. 637.

9. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» : від 25.06.1991 р., № 1264-ХІІ // ВВР УРСР. – 1991. - № 41. – Ст. 546.

10. Екологічне законодавство. В 3-х т. – Чернівці : Рута, 1995– . – 1995. – Т. 3. - 200 с.

11. Закон України “Про охорону атмосферного повітря” : від 21.06.2001 р., № 2556-ІІІ // ВВР України. – 2001. - № 48. – Ст. 252

12. Севастьянова В. И. Освоение космоса и экологическая проблема / В. И. Севастьянова, А. Д. Урсул, Ю. А. Шкаленко // Общество и природная среда. - М. : Научная мысль, 1980. - С. 115-119.

Лушпаєв С. О. Деякі питання правової охорони атмосферного повітря при використанні космічної техніки / С. О. Лушпаєв // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 337–342 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09Icovkt.pdf>

Аналізуються певні положення Закону України “Про космічну діяльність” з акцентом на шляхах правової регламентації проблеми. Звернена увага на шкідливі наслідки, що виникають в процесі використання космічної техніки.

Лушпаєв С.А. Некоторые вопросы правовой охраны атмосферного воздуха при использовании космической техники

Анализируются определенные положения Закона Украины “О космической деятельности” с акцентом на путях правовой регламентации проблемы. Внимание обращено на вредные последствия, возникающие в процессе использования космической техники.

Lushpaev S.A. Some Questions of a Law Protection of Atmospheric Air at Use of Space Engineering

The certain positions of the Law of Ukraine “About space activity” with accent on ways of a legal regulation of a problem are analyzed. The attention is inverted on the harmful consequences, arising during use of space engineering.